

Mokslinis gyvenimas

EUROPA, JOS RIBOS IR LIETUVA

„Lietuvos istorijos studijų“ redakcija publikuoja Oskaro Haleckio knygos *Europos istorijos ribos ir skirstymai*¹ sutiktuvių proga Vilniaus universiteto Istorijos fakultete surengtą diskusiją (2014 m. gruodžio 10 d.). Dalyvavo prof. habil. dr. Edvardas Gudavičius, doc. dr. Eligijus Raila, doc. dr. Aurimas Švedas, dr. Aurelijus Gieda ir dr. Nerijus Babinskas, moderavo – prof. dr. Alfredas Bumblauskas.

Pateikiame šios diskusijos sutrumpintą stenogramą.

Dekano Rimvydo Petrausko įžanginis žodis: Labas vakaras visiems susirinkusiems. Fakultete metų pabaigoje mėginame surengti viešesnį renginį. Pernai dalis iš jūsų buvo dr. Nerijaus Šepečio paskaitoje apie lietuvių kalbą, šiemet tokiam susitikimui nusprendėme pasirinkti kitą temą. Juolab kad pasitaikė dvi geros progos. Pradėsiu nuo pirmos – Oskaro Haleckio knygos apie istoriką, kuri buvo parašyta labai seniai, daugiau kaip prieš 50 metų. Kažkada, studijuodamas Vokietijoje, pirkau specialiai tos knygos vertimą į vokiečių kalbą, kuris išėjo 1957 m.² Vertimų gausa patvirtina tos knygos svarbą. O tai, kad po daugelio metų ji išversta į lietuvių kalbą, rodo, jog ji ir toliau lieka aktuali.

¹ Oskar Halecki, *Europos istorijos ribos ir skirstymai*, iš anglų kalbos vertė Nerijus Babinskas, Vilnius: Margi raštai, 2014.

² Oskar Halecki, *Europa. Grenzen und Gliederung seiner Geschichte*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1957.

Tačiau šios knygos pasirodymas savaime nebūtų tapęs pretekstu surengti tokį renginį mūsų fakultete. Ši knyga turi dar vieną specialų tekstą, ne tik Haleckio (beje, angliškam leidimui įvadą rašė žymus anglų medievistas Christopheris Dawsonas³). Profesorius Edvardas Gudavičius – įvado lietuviškam vertimui autorius⁴. Ir šiais metais profesorius švenčia savo 85 metų jubiliejų. Nemanau, kad mes turėtume galimybę jį čia apskritai viešai matyti ir pasveikinti, jeigu ne toks seminaras. Tai vienintelė pasveikinimo forma, kurią mums leido profesorius Gudavičius, garsėjantis savo nenoru švęsti įvairias datas, išskyrus Liepos 6-ąją. Bet aš manau, 85 metai buvo ta data, kurios negalėjome nepaminėti. Ir šitas seminaras yra visų pirma apie Haleckį ir jo knygą, bet kartu skirtas profesoriui.

Perduodu žodį šios diskusijos moderatoriumi prof. Alfredui Bumblauskui.

Alfredas Bumblauskas: Ačiū dekanui. Mūsų renginio, t. y. diskusijos, kaltininkai sėdi abu iš dešinės. Pagrindinis – Edvardas Gudavičius. Jeigu ne jis, mūsų visos plejadros čia nebūtų. Taip pat Nerijus Babinskas, kuris yra pagrindinis šios knygos krikštatėvis, nes jis vertė.

Man šnekėti padės istoriografijos ir kultūros istorikai: Aurelijus Gieda, ką tik apgynęs disertaciją apie tarpukario Lietuvos istoriogra-

³ Oskar Halecki, *The Limits and Divisions of European History*, London, New York, 1950.

⁴ Edvardas Gudavičius, „Istoriosofinis žvilgsnis į Europos istoriją“, in: Oskar Halecki, *Europos istorijos ribos ir skirstymai...*, p. 7–62.

fiją iki 1940 m., pateiks lietuviškąjį Haleckio kontekstą, toliau – Vidurio Europos istoriją dėstantis Eligijus Raila, kuriam aš iškart uždaviau pradinį klausimą apie santykį su šiuolaikiniu Vidurio Europos istoriografijos klasiku Piotru S. Wandycziumi, ir Aurimas Švedas, kurio istoriografiniai tyrimai visų pirma yra sovietmetis, tačiau jis dabar turi artimų ryšių su lenkų istoriografijos žvaigždėmis, pavyzdžiui, Ewa Domańska, todėl mes norėtume pamatyti Haleckį ir jo Vidurio Europą lenkų šiuolaikinės postmoderniosios istoriografijos kontekste.

<...> Gudavičius netelpa į mūsų tautininkiškus istoriografijos marškinėlius, netelpa į tą didįjį naratyvą ir sukūrė savo naratyvą. Ir kito nėra. <...> Todėl mums iš tikrųjų didelė garbė, kad profesorius vis dėlto atėjo. Ir iš karto klausiu, kodėl Jūs rašėte tekstą apie Haleckį? Kai perskaičiau Jūsų tekstą, man atrodė, kad jis Jums nelabai patiko (juokiasi). Jūs visą laiką įsimylėjęs Marcą Blochą.

Edvardas Gudavičius: Vieną korekciją profesoriaus Bumblausko kalboje padarysiu. Aš nelaikau savęs renginyje pagrindiniu. Pagrindinis yra Haleckio veikalas ir kolegos, kurie prie jo dirbo, pirmiausia – dr. Nerijus Babinskas.

<...> Šiandien norėčiau kalbėti ne apie tai, ką Haleckio veikalo įvade parašiau, o apie tai, ką norėtusi dar parašyti. <...> Haleckis savo veikale visą laiką kalba apie ribas, kaip Europa plėtėsi ir pan., taip pat apie chronologiją, chronologinį skirstymą, bet šioje problematikoje jau šiandien reikėtų daugiau kalbėti apie Blochą. Jo veikalas apie feodalinę visuomenę⁵ yra socialinis Europos pjūvis. Ta feodalinė visuomenė yra unikali, ir visos kalbos, ar tai yra afrikietiškas, ar azijietiškas feodalizmas, yra nerimtos. Blochas pradeda kalbėti apie šią visuomenę ne nuo 476 m., t. y. nuo Vakarų

Europos imperijos skilimo (nors iš tikrųjų tai yra procesas, o ne viena data), bet nuo IX a., kai pasibaigia užpuolimų epochos, Europos pakraščių plėšimų laikotarpis. Tai pasibaigia Europos padidėjimu, nes barbarai, kurie plėšė, patys pritampa prie tos Europos civilizacijos (nors apie tai kalba ne Blochas, o Jacques'as Le Goffas ir daugelis kitų autorių). Nuo šito momento, kalbant apie Europos ribas ir kartu apie Lietuvą, reikia pradėti.

Ir tada reikia paminėti tris bangas. Pirmą banga – barbarų, kurie užlieja Vakarų Europos imperiją ir, iš vienos pusės, ją sunaikina, o iš kitos pusės – tęsia. Toliau yra Roma, Roma ir dar kartą Roma, kurią kažkada vienas istorikas pavadino Viduramžių Delfais, taigi centru. Atkurta Šventoji Romos imperija juk niekada kitaip ir nesivadino, nors iš tikrųjų nebuvo nei šventoji, nei Romos imperija ir galų gale net nebuvo imperija. Bet tai jau yra detalizavimo klausimai, nes, šiaip ar taip, Roma prasitęsė. Tai yra žinomas dalykas. Romą pratęsė ir graikai Konstantinopolyje, bet jau visiškai kita kryptimi ir kitu mastu. Ir galų gale, gal čia karikatūriškai skamba, bet kalbama ir apie trečiąją Romą. Ta karikatūra tęsiasi iki šiol, ir tai labai gerai matyti.

Dabartiniai įvykiai primena, kad reikia paminėti dar vieną autorių – Samuelį Huntingtoną ir jo „civilizacijų susidūrimą“. Ką gi, aš neišsižadėjau marksizmo, bet iškart noriu pasakyti, kad tai yra ne Karlo Marxo, o Eduardo Bernsteino marksizmas. Marksizmo klasių kovą aš priimu, bet priimu ją ne menkindamas, o priešingai – išplėsdamas. Tai yra kova dėl būvio. O kas yra kova dėl būvio? Tokia kova vyksta visą laiką. Žmogus yra gyvosios gamtos dalis, ir ką padarysi, kasdien vyksta visų kova prieš visus. Ji vyksta ir samdantis į darbą, ir kovojant darbdaviams tarpusavyje, galų gale – ir troleibuse, kur geriau užimti sėdimą vietą. Ši kova vyksta kiekviename žingsnyje. Bet žmogus ir

⁵ Marc Bloch, *La société féodale*, Paris: Albin Michel, 1982.

yra žmogus tuo, kad jis mokosi išspręsti žmogiškai. Jei žiūrėtume į pačią pradžią, ji atrodo labai gyvuliška, bet jei žiūrėsime dabar – iki mūsų visi gyvena blogiau negu mes, nors mes, žinoma, nusipelnę gyventi geriau. Istorija yra tapimas žmogumi, jei norite, žmonėjimas. Ir civilizacija visų pirma yra žmonėjimas, ne kas kita, t. y. padaryti viską žmoniškai, kad būtų galima gyventi geriau, ir, žinoma, mokėti dėl to susitarti. Tai yra mokėjimas susitarti kiekviena-me žingsnyje. Tai yra pagrindinis istorijos variklis ir pagrindinė istorinė problema.

Štai čia mes kalbame apie pirmąją bangą, kuri užliejo, bet ir pratęsė Romos civilizaciją. O kas yra antroji banga? Tai – skandinavai ir vengrai. Bet aš prisiminiau ir Maironio eiles: „Kur garsioji šalis, varius savo vilnis lig Dono ir Marių Juodųjų?“ Tai trečioji barbarų banga, kuri nusitęsė tos civilizacijos pakraštyje ir pripato prie jos. Lietuva tarė savo žodį, labai svarų žodį. O kaipgi ji tą žodį tarė? Prisiminkime vieną istoriko Rimanto Vėbros pasakymą: „Nėra ponų – nėra tautos.“ Kol ponai neatsiranda, yra gentis, bet ne tauta. Ir tada kiti, kurie yra ponai, šneka su jais irgi kaip su gentimi, o ne kaip su tauta. Nieko nepadarysi, turi kažkas nusavinti dalį produktų, kad galėtų vadovauti. O kaip kitaip? Bet yra kitas reikalas – tai reikia daryti žmoniškai. Produkto pasidalijimas yra visur ir turbūt nelabai teisingas. Bet aukime, išmokime pasidalyti. Jeigu norite, kovokime. Tačiau galima kovoti daužant snukį ir galima – truputį pagalvojus. Bet nenoriu aš čia užsiimti agitacija.

Grįžtu prie to, kai Lietuva tapo istorijos subjektu. Kaip ji atėjo į Europą? Čia reikėtų prisiminti tą „nėra ponų – nėra tautos“. Tauta yra tada, kai savimonė formuojasi viršuje ir plinta žemyn. Kada prancūzai tapo tauta? Kai įvyko revoliucija. Iki tol prancūzai buvo tik bajorija, o visi kiti – prancūzų liaudis, bet ne daugiau. O dabar grįžkime prie tos trečiosios bangos. Kas įstojo į Europą apsikrikštydamas? Pirmiausia – di-

nastija. Aišku, galime teigti, kad dinastija buvo Europoje dar iki krikšto. Visi santykiai jau vyko tuo lygiu, nors ir tarnaujama, bet tariamasi, deramasi ir panašiai. Gal nuo XIV a. galime sakyti, kad mūsų Gediminaičių dinastija yra europiečiai. O kiti lietuviai? Kas nekrikštas, tas – ne europietis. XV a. politiką toliau daro didikai. Ir gyvena jie žmoniškai. O kaip gyvena visi kiti? Žmoniškai? Ne. Kaip galima gyventi žmoniškai, jeigu nėra trilaukio, nėra sėjomainos. Tai yra *ubagų* šalis. Ir ką darysi, ta *ubagų* šalis išliko iki šiandien. Nemaalonu, bet negaliu aš plaučių uždegimo įvardyti sloga. Diagnozė daroma tam, kad ją būtų galima gydyti. Kaip mums tapti geriau gyvenančiais ir, žinoma, labiau gerbiamais? Dirbti, dirbti ir dar kartą dirbti. Jokio kito atsakymo nėra.

Baigdamas noriu pasakyti, kokį pėdsaką Gediminaičiai paliko. XVI a. pirmoje pusėje Jogailaičiai varžėsi ne su kuo nors kitu, o su pačia galingiausia dinastija – Habsburgais. Pralaimėjo. Gal dėl to, kad labai daug išmirė, o Habsburgai visą laiką dauginosi, be to, pastarieji labai sėkmingai vesdavo. Netgi toks posakis buvo: *tu, felix Austria, nube* (liet. Tuokis, laimingoji Austrija)⁶. Bet vis dėlto dinastijų erdvėje Lietuva paliko lietuviškos dinastijos pėdsaką. Būtent lietuviškos, nes kai Zigmantas Senasis Silezijoje iš brolio malonės valdė mažą kunigaikštijėlę, visoje jo heraldikoje pagrindas buvo ne Lenkijos Erelis, o Lietuvos Vytis. Jis savo nesantuokinį sūnų padarė vyskupu. Kaip jis istorijoje vadinamas? Vyskupas iš Lietuvos kunigaikščių⁷. Štai tuo ir baigsiu: Lietuva pradeda europėjimą nuo dinastijos ir palieka čia labai ryškų pėdsaką. Tų pėdsakų buvo ir daugiau, bet nebesismulkinsiu.

⁶ Visas posakis skamba taip: *Bella gerant alii, tu, felix Austria, nube* (liet. Tegu kiti kariauja, tu, laimingoji Austrija, tuokis).

⁷ Jonas (1499–1538) – Vilniaus ir Poznanės vyskupas; nesantuokinis sūnus su Kotryna Telničanka (Katarzyna Telniczanka).

A. B.: Ačiū, profesoriau, už reglamento laikymąsi. <...> Noriu prisiminti savo pirmąsias pamokas, kodėl mums gali rūpėti Vidurio Europa. Profesoriumi Gudavičiui Vidurio Europos idėja visą laiką buvo antikomunistinė idėja, sovietiniais laikais – taip pat. Nes Vidurio Europa nėra Rusija, Vidurio Europa ne pati pasirinko komunizmą. Paskui sužinojau apie Milano Kunderos disidentinį tekstą „Atplėšti Vakarai, arba Vidurio Europos tragedija“⁸. Ta Vidurio Europos idėja sklido per lenkų istoriką Jerzy Kłoczowską, vengrų istoriką Jenő Szűcsą⁹ (nors vengrai apie šią idėją rašė į stalčių). Pas mus apie ją galėjai sužinoti tik iš Gudavičiaus. Tai buvo kuluarinė koncepcija. Man dėl to kartais ir norisi *bliuzninti* ant visų: kodėl Gudavičius ir dabar daug ką turi šnekėti vos ne kuluaruose? Todėl, manyčiau, ta Vidurio Europos idėja, tas Haleckis galbūt ateina pačiu laiku. Kas matė Leszko Moczulskio žemėlapi (kokia yra LDK ir ATR nulemta XIX a. civilizacinė riba) ir pažiūrėtų, kur dabar vyksta karas, pamatytų, kad Doneckas ir Luhanskas eina per tą pačią ribą, kurią yra nubrėžęs Moczulskis¹⁰. Civilizacijų ribos nedingsta, jos iš tikrųjų egzistuoja. Ir drįsčiau teigti, kad Ukraina šiek tiek nustebino. Visi prognozavo, kad jeigu Ukraina skils, tai vos ne per Dnieprą. Nieko panašaus. Ir Charkovas, ir Poltava, ir Zaporožė laikosi visiškai integraliai. Žodžiu, Ukraina neskilo. Bet jeigu tai ir pavadintume skilimu, tai riba eina ten, kur pagal Moczulskį jau baigiasi Europa.

⁸ Milan Kundera, „The Stolen West or The Tragedy of Central Europe“, in *New York Review of Books*, 1984 April 26, p. 33–38; lenkų k.: Milan Kundera, „Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej“, in: *Zeszyty Literackie*, 1984, nr 5.

⁹ Jenő Szűcs, „The Three Historical Regions of Europe“, in: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1983, 29, p. 131–184; Jenő Szűcs, *Les trois Europes*, Paris, 1985.

¹⁰ Leszek Moczulski, *Geopolityka – potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa: Bellona Spółka Akcyjna, 1999.

Reikia turėti galvoje, kad ir Haleckiui Rusija yra didžioji problema. Kaip rašo viename skyriuje, jeigu Rusija yra Europa, tai mes – Vidurio Europa, o jeigu Rusija nėra Europa, tai mes – Rytų Europa. Daug kas laiko Haleckį šitos Vidurio Europos koncepcijos ar bent jau Vidurio Rytų Europos koncepcijos kūrėju. Taip man Haleckis siejasi su Gudavičiumi.

O dabar belieka kreiptis į Nerijų ir paklausti: kaip sugalvojai tokį darbą atlikti?

Nerijus Babinskas: Gana senas projektas. Jo užuomazga – 2011 m. Su prof. Zenonu Norkumi diskutavome, ar išvis versti šią knygą. Jis buvo gana skeptiškas. Bet 2013 m. pradėjau versti ir šį rudenį knyga pasirodė.

Įdomu tai, kad šis Haleckio veikalas, be originalo, pasirodė ketvirta kalba. Vertimų chronologija atspindi profesoriaus Gudavičiaus suformuluotą „pastumtos kortų kaladės dėsnį“: angliškas originalas pasirodė 1950 m., vokiškai – 1957 m., lenkai išleido po Šaltojo karo, aplenkė mus dvidešimt metų¹¹. Tik viena įdomi išimtis – knyga yra išversta į ispanų kalbą 1958 m.¹²

R. P.: Noriu pasakyti apie kalbą. Čia nėra savaime suprantama, kad Haleckis rašė angliškai. Jis visiems atrodo esąs lenkų istorikas, bet jo gimtoji kalba buvo vokiečių. Visą gyvenimą rašė lenkiškai, bet štai sklandžiai parašė anglišką tekstą. Tad jis rašė ne tik ne gimtąją kalbą, bet trečia ar ketvirta kalba, kurią išmoko.

N. B.: Taip, čia įdomus aspektas. Nes lenkiškai jis geriau pramoko jau studijuodamas Krokovoje. Tėvas jį įpareigojo lenkų kalbą išmokti. Haleckis labai lengvai mokėsi kalbų ir garsėjo kaip lengvai pereinantis iš vienos kalbos į kitą. Be abejo, yra nemažai tekstų prancūzų kalba, kuri tarpukariu funkcionavo kaip *lingua franca*.

¹¹ Oskar Halecki, *Historia Europy – jej granice i podziały*, Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1994.

¹² Oskar Halecki, *Limites y divisiones de la historia Europea*, Madrid: Eds. Europa, 1958.

Knyga *Europos istorijos ribos ir skirstymai* yra įvadas į du kitus vėliau pasirodžiusius veikalus, kuriuose jis plėtoja savo idėjas¹³. Bet ši knyga taip pat atsirado po didžiulio įdirbio. 1923 m. Briuselyje, Tarptautiniame istorikų kongrese, jis įžiebė diskusijas, perskaitęs pranešimą apie Rytų Europą¹⁴. Haleckis ten užkabino fundamentalius klausimus. Paskui jis šiais klausimais parašė daugybę tekstų, net ir Antrojo pasaulinio karo metu. Vėliau jo darbai buvo sisteminami ir įgavo ištisu veikalų pavidalą.

A. B.: Man čia buvo naujiena, kad tėvas priverstė lenkiškos tapatybės ieškoti. Nebuvau į tai atkreipęs dėmesio. O ieškodamas lenkiškosios, iš principo pradėjo ieškoti ir lietuviškosios. Haleckiai yra LDK bajorų giminė. Jo pirmas konceptualus tekstas „Litwa, Ruś i Źmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego“ (liet. „Lietuva, Rusia ir Źemaitija, kaip LDK sudedamosios dalys“)¹⁵ yra nepralenktas konceptualiai iki šios dienos. Galima vesti paralelę tarp Haleckio ir Wernerio Conze's, kuris 1940 m. parašė „Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weissrußland“¹⁶. Du Vakarų istorikai, kurie kažką labai tikslaus sužino apie Lietuvą, tampa grandiozinių modelių kū-

rėjais¹⁷. Lietuvos istorija praverčia, manyčiau, kaip ribinis atvejis.

<...> Dabar norėčiau kreiptis į Aurelijų. Jis yra suradęs, kad Augustinas Voldemaras dalyvavo pasauliniame istorikų kongrese, kuriame buvo ir Haleckis. Susitiko Voldemaras su Haleckiu?

Aurelijus Gieda: Taip. Profesorius klausimas nėra netikėtas. Aš noriu aptarti lietuviškosios istoriografijos santykį su Haleckiu. Voldemaro karta, Zenono Ivinskio karta ir Gudavičiaus karta – jas skiria maždaug po dvidešimt ir daugiau metų. Trečios kartos santykį profesorius Gudavičius pats apibūdino, todėl pabandyčiau trumpai fiksuoti tų pirmų kartų santykį. Voldemaras visiems kažkodėl atrodo *iššokęs*. Šioje vietoje aš visą laiką prisimenu Stepheno Rowello pasakymą, kad dėl to, jog XIII a. anglų pranciškonų vienuolis Rogeris Baconas domėjosi alchemija, neturėtume nevertinti to, kad jis buvo geras matematikas. Netgi alchemikas jis buvo įdomus, nes padarė skirtį tarp teorinės ir praktinės alchemijos. Voldemaro atveju yra panašiai. Jeigu vertiname jį kaip politiką, nereikia, kad negalime vertinti jo intelektualinės biografijos.

Pateiksiu penkis epizodus apie tarpukario situaciją, kai Voldemaras ir Haleckis pasirodo greta. Pirmiausia reikia pajusti tarpukario atmosferą po Pirmojo pasaulinio karo, kai mokslas ir kultūra labai aiškiai jaučia politikos pulsą. Tas politikos pulsas ir yra pirmas epizodas. 1919-ieji metai. Voldemaras yra Lietuvos delegacijos Versalyje vadovas, o štai Haleckis yra lenkų delegacijoje kaip ekspertas. Jie Versalyje sėkmingai susitaria, bet kas iš to atsiranda? Atsiranda antras labai svarbus komponentas – Tautų Sąjunga. Kaip studentai pasakytų, trečiąjį dešimtmetį jie abu daug *malasi* toje

¹³ Oskar Halecki, *Borderlands of Western Civilization: A History of East Central Europe*, New York: The Ronald Press Company, 1952; Oscar Halecki, Hendrick Brugmans, *The Millennium of Europe*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1963.

¹⁴ Oskar Halecki, „L'histoire de l'Europe orientale. Sa division en époques, son milieu géographique et ses problèmes fondamentaux“, in: *La Pologne au V Congrès International des Sciences Historiques*, Varsovie, 1924, p. 73–94.

¹⁵ Oskar Halecki, „Litwa, Ruś i Źmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego“, in: *Rozprawy historyczno-filozof. Akademii Umiejętności w Krakowie*, t. 59, 1916, p. 214–254.

¹⁶ Werner Conze, *Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weissrußland. T. 1: Die Hufenverfassung im ehemaligen Großfürstentum Litauen*, Leipzig: S. Hirzel, 1940.

¹⁷ Vėliau Conze parašė: Werner Conze, *Ostmitteleuropa: von der Spätantike bis zum 18. Jahrhundert*, München: Beck, 1992.

Tautų Sąjungoje. Jie žino gerai vienas apie kitą, bet pagal tuometinę bendrąją situaciją išlieka daug arogancijos. Haleckis labai greitai pateko į Intelektualinio bendradarbiavimo komisiją, sukurtą prie Tautų Sąjungos. Jis netgi dvejus metus dirbo tos komisijos sekretoriumi. Ten bedirbdamas jis gauna įpareigojimą pasidomėti švietimo sistema Čekoslovakijoje ir Vengrijoje.

Tautų Sąjungos intelektualinio bendradarbiavimo atmosferoje ir išplaukia tas žymusis pirmas po karo istorikų kongresas Briuselyje (1923), kurio globėjas yra žinomas Belgijos istorikas Henri Pirenne'as <...>. Haleckis ten skaitė minėtą pranešimą apie Rytų Europos genezę ir idėją. Bet reikalas štai koks. Prancūzų filosofas ir istorijos teoretikas Henri Berras, kuris jau nuo 1900 m. leido *Istorinės sintezės žurnalą* (pranc. *Revue de synthèse historique*), tame kongrese džiaugėsi, kad jam pavyko suorganizuoti tokią sekciją, kuri buvo skirta istorijos metodui, pagalbiniais istorijos mokslams. Ankstesniuose kongresuose to nebuvo. Jis toje sekcijoje skaitė pranešimą apie sintezę istorijoje ir paskui su džiaugsmu rašė, kad yra tokių žmonių, kurie tuo domisi, diskutuoja, kelia klausimus. Aš pasižymėjau, kokia seka Berras išvardija žmones, kurie kalbėjo po jo pranešimo. Berras sako: „Po šito pranešimo pasisakė p-nai Voldemaras (Kaunas), Haleckis (Varšuva–Ženeva), Eck (Peterburgas–Gentas), Gronskis (Peterburgas–Paryžius), Berras (Paryžius).“¹⁸

Toks siužetas, kurį būtų galima laikyti tramplinu bendradarbiavimui, bendriems ryšiams. Netrukus Prancūzijoje Berro iniciatyva šios šalies vyriausybės pastangomis buvo įsteigtas Tarptautinis sintezės centras (pranc.

Centre International de Synthèse), kurį sudarė dvi dalys – Gamtos mokslų sintezės ir Istorinės sintezės sekcijos. Istorinės sintezės sekcija parodė daugiausia gyvybės. Tos sekcijos biuletenyje buvo spausdinami tarptautinės sekcijos narių sąrašai. Tarp 29 žmonių, kurie nuolat kartojosi, buvo vienas iš Lietuvos ir vienas iš Lenkijos. Iš Lietuvos – Voldemaras, o iš Lenkijos – Haleckis. Vėliau atsiranda ir Marcellis Handelsmanas, kuris išleido *Istoriką*¹⁹. O šiaip, peržiūrėję tą *Istorinės sintezės žurnalą*, kuris iki šiol leidžiamas²⁰, pamatytume, kad Voldemaras ne taip toli nuejo, nes įsitraukė į aktyvią politiką, o Haleckis toliau spausdino straipsnius. Haleckis pasirodo tuometinio istorijos mokslo priešakinėse gretose. <...> Tai toks epizodas, kuriame Voldemaro ir Haleckio keliai aiškiai susikerta. <...>

Ir paskutinis epizodas veikimo sintezės linkme – gana simboliškai 1933 m. pasirodo prancūziškai parašyta Haleckio knyga *Lenkijos istorija nuo 963 m. iki 1914 m.* (pranc. *La Pologne de 963 a 1914: essai de synthèse historique*). Suskaičiuota, kad ji turėjo 24 leidimus. Tai sintetinis žvilgsnis į visą Lenkijos istoriją. Tais pačiais 1933 m. pasirodo ir Voldemaro veikalo *Lietuva ir jos problemos* pirmas tomas, išėjęs Prancūzijoje²¹. Jo, aišku, kitokia istorija, jis kitaip suprantamas. Veikalo *Lietuva ir jos problemos* pirmas tomas yra *Lietuva ir Vokietija*, antras turėjo būti *Lietuva ir Lenkija*, trečias – *Lietuva ir Rusija*.

Tas ėjimas sintetinio, probleminio, integralaus žiūrėjimo link tikrai gali būti siejamas su Henri Berro kontekstu, prancūziškąją Analų

¹⁸ Henri Berr, „Le Ve Congrès International des Sciences historiques (Bruxelles, 8–15 avril) et la Synthèse en Histoire“, in: *Revue de synthèse historique*, 1923, t. XXXV (N. s. T. IX), No. 103–105, p. 12, [prieiga internetui], in: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k101604t/f12.image>, [2015-03-20].

¹⁹ Marcellis Handelsman, *Historyka. Zasady metodologicini i teorij poznania historycznego. Podręcznik dla szkół wyższych. Wyd. 2, popr. i uzup.*, Warszawa, 1928.

²⁰ Nuo 1931 m. iki šiol eina kitu pavadinimu – *Revue de synthèse*.

²¹ Augustinas Voldemaras, *La Lithuanie et ses problèmes. T. I: Lithuanie et Allemagne*, Lille, Paris: Mercure universel, 1933.

mokyklos geneze, kai viskas dar neišsikristalizavę, neaišku. Aš pritarčiau profesoriui Gudavičiui, kuris sako, kad Haleckis turėjo istoriosofinį priėjimą. Voldemaras gal daugiau sociologizuojantis, kitaip bandantis žiūrėti. Tačiau paralelės tarp jų, manau, yra pakankamai akivaizdžios.

Kitas epizodas apie jau visai pasikeitusią situaciją – 1955 m. vyko X istorikų kongresas Romoje. Vienintelis iš Baltijos šalių išeivių Ivinskis skaitė pranešimą „Jėzuitų nuopelnai Lietuvos katalikybės restauracijoje“²². Po šito pranešimo prie jo priėjo Haleckis ir paspaudė ranką, išreikšdamas padėką, dėka ir pasigėrėjimą, ypač dėl vienos labai svarbios, pabrėžtos tezės, kad iki Maskvos universiteto įkūrimo XVIII a. viduryje Vilniaus akademija buvusi vienintelė aukštoji mokykla Rytų Europoje. Tai negalėjo nesukelti sovietų delegacijos pasipiktinimo. Tai baigėsi gana sudėtingai, nes posėdžiui pirmininkavo toks italų kairuolis arba komunistas Delio Cantimori, kuris neadekvačiai paskirstė diskusijų laiką – sovietams davė šnekėti, o Haleckiui ir Ivinskiui – ne. Todėl jie kitą dieną atėjo su lenkų, lietuvių ir vokiečių kalbomis parašytu protestu su lenkų, lietuvių ir vokiečių parašais ir įteikė jį kongreso organizatoriams, išreikšdami nepasitenkinimą, kad neteisingai paskirstomas laikas. Aišku, čia yra labai daug politikos, juk tai Šaltojo karo laikai. Bet išeivijoje atsiveria bendradarbiavimo galimybės. Pavyzdžiui, Amerikoje, minint Žalgirio ar Durbės mūšį, pranešimą skaitė ir pasikviestas Haleckis. Istorinės kultūros požiūriu atsirado bendras priešas – lietuviai su lenkais Šaltojo karo metais bent jau išeivijoje galėjo ir daugiau pasiekti bendradarbiavimo ir artimumo prasme. Todėl nekeista, kad Ivinskis

²² Zenonas Ivinskis, „Jėzuitų nuopelnai Lietuvos katalikybės restauracijoje“, [prieiga internetu], in: [http://www.laiskailietuviams.lt/index.php/1955m-11-gruodis/832-tarptautinis-istoriku-kongresas-romoje, \[2015-03-20\].](http://www.laiskailietuviams.lt/index.php/1955m-11-gruodis/832-tarptautinis-istoriku-kongresas-romoje, [2015-03-20].)

ir viešuose tekstuose rašė, ir jo rankraščiuose (tikrai mačiau rankraščiuose, kurie yra Vilniaus universiteto bibliotekoje) galima surasti visokių lapelių, kuriuose sakoma, kad lenkus reikia gerbti, pasižymėta visokių pastabų, kurių gal viešai ir nenorėjo lietuviškai bendruomenei sakyti. Aišku, kad Ivinskis labai gerai jaučiasi Haleckio koncepcijoje, ir jie bendradarbiavo vienu teoriniu lygiu.

A. B.: Ačiū Aurelijui. Dabar Eligijui jau kažkokį klausimą dėl Wandycziaus uždaviau. Bet šiaip Eligijus dėsto Vidurio Europos istoriją. Kaip Tau atrodo, kuo Haleckis pravers?

Eligijus Raila: Pirmiausia trumpai norėčiau Nerijui atsakyti, kodėl Ispanijoje išėjo Haleckis. Kai Ispanijos apelsinų giraitėse pasirodė pirmieji lenkai ir lietuviai, visi suprato, kaip radikaliai Europos riba yra pasislinkusi.

Jeigu kalbėtume rimtai, koks yra Lietuvos santykis su Vidurio Europos samprata? Ne vienus metus dėstau tą kursą ir pateiksiu grynai asmeninį santykį. Susidaro įspūdis, kad Vidurio Europa Lietuvos savimonėje iš principo neegzistuoja. Sakau – iš principo. Be abejo, yra tam tikrų išimčių. Akademinėje bendruomenėje mes svarstome Vidurio Europos konceptą, turime surengę ne vieną seminarą, dabar išėjo knyga. Bet tūlam lietuviui, tam statistiniam lietuviui, kuris ypač išmano istoriją, Vidurio Europa, kaip arealas, ko gero, visiškai neegzistuoja. Niekuomet jis nepraleis progos pažymėti, kad štai jisai yra kilęs iš baltų arealo. Jeigu kalbame apie lingvistinį modelį, tuomet atsiranda indoeuropiečių matymo versija. Bet visa tai yra tolima, tai yra absoliuti mitologija, kuri, atrodytų, labiausiai ir veikia tikrovę. Tai, kas yra iš tiesų mums egzistenciškai artima – Vidurio Europa, funkcionuoja štai šitoje auditorijoje, štai šitoje salėje, tarp šitų sienų. Ir visišką priešingybę pamatome tada, kai imame skaityti Vidurio Europos autorių tekstus, ne tik istorikus, bet ir eseistus, poetus, rašytojus. Lenkams

Vidurio Europa yra tapusi savastimi. Aš jau nekalbu apie čekus, ta garsioji Milano Kunderos esė, kuri kitados man padarė didžiulį įspūdį. Aš nekalbu apie vengrus, kurie jau gyvena Vidurio Europoje (tiesa, dabar šiek tiek politiškai išsklydę iš tos paradigmos).

Vidurio Europa egzistuoja kaip patirtų būsenų bendra erdvė. Man keista, kodėl lietuviai Vidurio Europos negali įtraukti į savo gyvenimo patirtį. Taip, tai retorinis klausimas. Per prievartą neįtrauksime. Bet bent jau tokios galimybės diskutuoti verčia iš naujo permąstyti santykį su Vidurio Europa. Lietuviai ir latviai. Galvą dedu, kad latviai yra žymiai toliau mūsų savimonėje negu koks čekas ar vengras. Visa tai yra tam tikrų vertybinių stovyklų principai. Latviai labai toli nuo mūsų. Vienas kito kartais tyliai paklausiam: „Kur tie latviai egzistuoja?“ Nesvarbu, kad tai yra gretima valstybė. Latviai apkritai mūsų savimonėje yra kažkur užkaboriuose. O Vidurio Europa yra arealas, kuris gali sukabinti skirtingas tautas, net ir latvius. Čia, tiesa, problema yra ir patys latviai, kurie neapsisprendžia. Vis dėlto visų pirma pabrėžčiau bendrakultūrinę erdvę.

Dabar grįžčiau prie Wandycziaus knygos²³. Įvade jis rašo, kad Haleckis yra jo dvasinis įkvėpėjas, pabrėžia, kad vertina jį už lietuvišką kilmę, už jo lenkišką patriotizmą ir riterišką, džentelmenišką mokslinę laikyseną. Be abejo, Haleckis darė jam įtaką. Pats Wandyczius gimė 1923 m. Krokuvoje. Haleckis taip pat gimė Krokuvoje. Kai jie persikėlė į Ameriką, iš esmės jų aplinka buvo iš Krovuvos, pavyzdžiui, Bronisławas Malinowski, vienas didžiųjų etnologų, kuris bendradarbiavo ir su Haleckiu. Dar vienas labai svarbus dalykas, į

kurį neatkreiptas dėmesys, yra tai, kad Haleckiui Krokuvoje didžiulę įtaką darė Marianas Zdziechowski, kuris vienu metu dirbo Vilniuje ir yra palaidotas Antakalnio kapinėse.

Taigi Wandyczius augo tam tikroje kultūrinėje aplinkoje. Toje knygoje labai aiškiai atsiskleidžia Haleckio idėjos. Wandyczius rašo: „Laisvės kaina.“ Tai ta pati laisvės idėja, kuri Haleckiui yra vienas pamatinių teorijos ramsčių. Jis kalba kaip apie asmens, individo idėją, kurią nuspalvina krikščioniškąja vizija. Haleckio knygoje tai yra labai stipriai akcentuota. Be Haleckio laisvės idėjos, Wandycziaus knygoje taip pat aiškiai skleidžiasi labai populiaru tapusi Immanuelio Wallersteino centro ir periferijos ekonominė teorija.

Yra dar vienas dalykas, juos sukabinantis į tokį prasminį vienetą. Haleckis 1950 m. rašė apie pasaulį, kuris po Antrojo pasaulinio karo buvo sudaužytas, subombarduotas, sunaikintas. Jis norėjo aprašyti pasaulį, kuris yra (kaip jis manė) dingęs amžinai. Wandyczius 1992 m. iš esmės rašė apie tą patį, tik matydamas šito naujo atėjusio šlykštaus komunistinio pasaulio pabaigą. Subyrėjus visai sovietinei sistemai, jis bando suvokti ir kartu paaiškinti skaitytojams, iš kur šitos naujos valstybės staiga atsirado ir kokią kainą jos mokėjo už savo buvimą šitoje pasaulio erdvėje. Taigi Haleckis tarsi pradeda rašyti apie sunkų momentą, atsisukęs į praeitį, o Wandyczius šią praeitį pats matė ir išgyveno.

Kalbant apie Haleckio lietuviškumą, asmeniniame gyvenime jį visą laiką lydėjo žmona Helena. Ji taip pat buvo istorikė, gimusi tais pačiais metais, kaip ir Oskaras Haleckis, t. y. 1891 m. Helenos Haleckos mergautinė pavardė – Szarłowska, o Alojzy Szarłowski²⁴, jos tėvas, buvo gimęs Žvirgždėje, netoli Kauno. Dabar aš tos vietos neradau. Jis buvo 1863 m.

²³ Piotr S. Wandycz, *Laisvės kaina: Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*, Vilnius: Baltos lankos, 1997. Orig. leid.: Piotr S. Wandycz, *The Price of Freedom: A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*, London, New York: Routledge, 1992.

²⁴ Apie jį daugiau informacijos galite rasti: http://pl.wikipedia.org/wiki/Alojzy_Szar%C5%82owski, [2015-03-20]

sukilimo dalyvis, su Kolyškos būriu kovojo Žemaičiuose ir dukteriai buvo perteikęs savo lietuvišką patirtį. Duktė, tapusi žymaus istoriko žmona, žinoma, kalbėjo apie Lietuvos girias, sukilimo patirtį. Tad jis iš žmonos gavo tą lietuviybę, kurią paskui pateikė kaip Haleckių giminės turėtą. Bet jis ir tiesiogiai, be abejo, buvo susijęs.

Taigi Haleckis ir Wandyczius buvo (bent jau lenkiškoje emigracinėje mintyje) du stulpai, be kurių tikrai negali vykti mūsų lietuviška Vidurio Europos paieška. <...>

A. B.: Ačiū Eligijui. Dar viena perspektyva. Aurimas, kaip minėjau, pažįsta Ewą Domańską. Bet galbūt pakalbėkime ne tik apie ją, bet ir apskritai, kokios būtų Tavo įžvalgos, kaip atrodo Haleckis naujausių istoriografijos matų kontekste?

Aurimas Švedas: Į šį klausimą atsakyti yra ir lengva, ir sunku, nes tomis istoriografinėmis madomis, kurios veši tiek Lenkijos istoriografijoje, tiek Vakarų akademiniame pasaulyje, mes ne taip jau domimės, ne tiek gerai jas pažįstame. Todėl Ewos Domańskos pavyzdys, kaip vienos žymesnių teoretikų, dirbančių Vidurio Europoje ir užsikariavusių pripažinimą ir Amerikoje, pavyzdys padeda. Pradėkime nuo jos. Jerzys Topolskis buvo šios profesorės mokytojas. Paskui ji labai anksti pradėjo bendradarbiauti su Franklinu Ankersmitu ir Heydenu White'u. Dabar ji dirba Poznanės Adomo Mickievičiaus universitete ir Stanfordo universitete, susieja labai skirtingas patirtis, labai skirtingoms akademiniams bendruomenėms leidžia kalbėtis, vienai kitą pažinti.

Ewos Domańskos ir jos (penkiasdešimtmečių) lenkų istorikų kartos tapatybė, žinoma, yra Vidurio Europos žmogaus tapatybė. Tiems istorikams Oskaras Haleckis ir Milanas Kundera yra tie žmonės, kurie rašė labai svarbius tekstus ir formavo jų savastį. Tai paliudytą toliau paprasta detalė. Visai neseniai gavau laišką,

kuriame rašoma, kad Poznanė pretenduoja tapti 2020 m. vyksiančio pasaulinio istorikų kongreso vieta, ir ieškoma lietuvių paramos (konkrečiai Lietuvos nacionalinio istorikų komiteto). Vienas pagrindinių pateikiamų argumentų – kad tai turėtų būti naudinga ne tik Lenkijai ir Poznanei, bet būtų svarbus žingsnis Vidurio Europos akademiniam pasauliui kalbėtis, dalytis idėjomis, susitikti su kitokiais žmonėmis. Tai lenkų istorikų kartai, drįstu teigti, Haleckis yra labai svarbus.

Tačiau ar Ewos Domańskos ir jos kolegų mokiniais, kurie veržiasi į istorijos avangardą arba į istoriografijos avangardą, Oskaras Haleckis yra svarbus? Į šitą klausimą sunku atsakyti vienaip, nes jie nuklysta į tokias sferas, apie kurias labai sunku kalbėti. Pati Domańska 2012 m. atliko tyrimą, kurį aprašė 2013 m. žurnale *Kwartalnik historyczny*²⁵. Ji praleido beveik metus Stanfordo bibliotekoje, analizuodama beveik 300 pačių iškiliausių Vakarų akademiniame pasaulyje leidžiamų žurnalų (ne vien tik istorijos, bet ir politologijos, sociologijos, antropologijos – humanistikos pačia bendriausia prasme), kuriuose istorijai skiriama gana daug dėmesio. Į jos akiratį pateko 2010–2012 m. numeriai. Paskui ji parengė 60 puslapių studiją, kurios išvada skamba taip: pasaulio ir Vakarų istoriografija juda link posteuropinės ir neantropocentrinės istorijos. Ji išvardijo penkias kryptis, kuo domisi istorijos avangardą kuriantys istorikai pasaulyje, į kurių veržiasi ir geriausių lenkų istorikų mokiniai: pirma, naujoji imperijų istorija (per postkolonializmo studijų prizmę, tad šiek tiek kitokia nei mums pažįstama imperiologija), antra, šiek tiek mums artimesnis laukas – atminties ir paveldo studijos (čia Vidurio Europos, kaip atminties vietos, konceptas grįžta ir yra aktua-

²⁵ Ewa Domańska, „Wiedza o przeszłości – perspektywy na przyszłość“, in: *Kwartalnik historyczny*, 2013, nr 2, s. 221–274.

lus, bet jis, aišku, labai stipriai redukuojamas), trečia, aplinkos istorija (labai artima istorinei ekologijai, istorinei geografijai; *Analai* dabar ta aplinkos istorija susidomėjo ir visai neseniai skyrė visą teminį numerį tai keistai istorijos studijų kryptčiai), ketvirta, dar keistesnis darinys – posthumanistinė arba įvairių rūšių istorija, lenkiškai vadinama *historia wielogatunkowa*, kuri kvestionuoja anksčiau pamatiniu laikytą teiginį, kad istorija visų pirma domisi žmogumi ar jo veikla, ir penkta, bioistorija, ieškoma santykio tarp šiuolaikinės humanistikos ir visuomenės mokslų ir įvairių disciplinų, kurios tyrinėja pačias įvairiausias gyvybės formas. Toks tas ultramodernus ir ultrapopuliarus istoriografinis avangardas.

Kur čia Vidurio Europa, kur čia tas konceptas ir kuo jis gali dar būti svarbus? Atsakymą jau ir pateikiau. Ir, žinoma, jis skamba ne taip jau optimistiškai, bet rusų politologas Stanislavas Belkovskis, prasidėjęs geopolitinei krizei Ukrainoje, pasakė, mano nuomone, genealią tezę: „Žmonės, postmodernizmas baigėsi. Į mūsų gyvenimą grįžta reali istorija.“ Aš manau, kad Vidurio Europos konceptas šioje šturpioje situacijoje aktualinasi ir grįžta iš tos atminties ir paveldo studijų lentynėlės su

nauja jėga. Todėl manau, kad Ewos Domańskos mokiniai Oskarą Haleckį pradeda nori nenori prisiminti.

A. B.: Ačiū Aurimui. Iš tikrųjų Ukrainoje, bent jau toje, kurią aš žinau, kai ruošėme leidinį *1621 m. Chotyno mūšis – mūšis dėl Vidurio Europos*²⁶, aš specialiai domėjausi, ar yra ukrainiečių istoriografijoje Vidurio Europos diskursas. Nėra. Niekas nežino, kas tai yra, išskyrus vieną istoriką – Andrijų Vitalijų Portnovą (jam dar trisdešimt metų nėra, bet jau porą tekstų turi). Viskas. Kai pradėdi šnekėti, ką aš jums pradžioje šnekėjau apie Moczulskį, visiems ukrainiečiams naujiena, kad jie kariauja ten, kur Huntingtonas sakė, kad kariausite. Anksčiau jie šiek tiek stebėdavosi, kad nusiperka prie Lucko marškinėlius su užrašu „Дякую Тобі Боже, що я не москаль!“ ir, kai su jais nuvažiuoja į Donecką, ten GAI juos nuskalpuoja. Vieni ukrainiečiai skalpuoja kitus. Jie labai stebėdavosi. O dabar kas vyksta? Jie pradeda suprasti, kad „mes už Europą“, t. y. už Vidurio Europą, ne už kokią kitą. Kad ir kaip Oswaldas Spengleris šnekėjo ar dar kas nors šneka apie Europos mirtį, jeigu yra žmonių, kurie žūva už Europą, o tai ir įvyko Maidane, Europos idėja – gyva. <...>

*Spaudai parengė
Inga Leonavičiūtė
Tomas Vaiseta*

²⁶ Alfredas Bumblauskas, Genutė Kirkienė, Petro Sas, *1621 m. Chotyno mūšis – mūšis dėl Vidurio Europos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011.